

Sándor Iván

Élete eleme

(Lengyel Balázsról)

Lengyel Balázssal 1974-ben találkoztam először. A New York-ház, akkoriban Lapkiadó Vállalat negyedik emeletén volt a Móra Kiadó, ahol szerkesztőként dolgozott, a második emeleten volt a *Film, Színház, Muzsika* szerkesztősége. Egy kora nyári napon csengett a szobámban a telefon. Lemennék hozzád, mondta Balázs.

Azért jött, mert olvasta az *ÉS*-ben a készülő Tiszaeszlár-könyvem egyik fejezetét. Meg akartalak ismerni, mondta, Eötvös Károly és Krúdy után végre ír valaki a Nagy Perről.

A mohó érdeklődés jellemezte. Amikor a korszak „egérlyukba” kényszerítette, onnan is figyelt, reflektált, ha írásban nem tehetett, szóban. Barátságunk tartós lett. Évtizedeken át hosszú telefonváltások, egy-két hetenként találkozások, havonta közös ebédek, a Hungáriában, a mai New Yorkban akkor még meg lehetett fizetni az árakat. Amikor a nyolcvanas években Ágnes nevében ő kért írást az induló *Újhold Évkönyv*be, Lengyel József Gulag-naplójáról írtam, gyorsan közölték.

Miképpen formálódott a személyisége? Milyen hatások indították útnak már fiatalon?

Tízéves, mikor szülei az első Babits-kötetet megveszik. Kamaszidejét a Babits-versek bővületében tölti. Tizenhat évesen fizet elő a *Nyugatra*. A Babits-életműhöz való vonzódására kitalál egy életvezető fogalmat: *felelősségtan*. Hallgatásra kényszerítve sem távolodik el ettől. A tizenévesen megismert „Babits-kötet – írta – sokba kerülhetett. Vagy nekünk akkor sokba. Szegény apám nem tudhatta, hogy később, jóval az ő halála után, nekem már sokkal többbe lesz, a fél írói pályámba kerül.”

Tizenkilenc évesen magához húzza a közélet. Egyik szervezője a *Márciusi Front*nak, a harmincas-negyvenes évek fordulóján kialakuló szellemi ellenállásnak.

1944 tavaszán a Muraközben katonáskodik. Március tizenkilencedikén hírért kapják a német csapatok bevonulásának. Parancsnoka felállíttatja a gépfegyvereket az első osztagokkal szemben. Budapestről telefonparancs érkezik a tűzkészültség leállításáról. Lengyel Balázs elhagyja az alakulatot. Nem veszélytelen. Másnap reggel Pesten van, délután Radnóti Miklós lakásán. Hamis iratokat szerezne a számára. Radnóti elutasítja. „Nézd – mondta magnóra évtizedekkel később Lengyel Balázs Radnóti szavait –, nézd, ha különös is, nekem az egészben a magyarság sorsa fáj legjobban. Egy puskalövés nélkül. Mi lesz ebből az országból?”

Lengyel Balázs úgy tudta megőrizni a történelem sodrására-kelepcéire való nyitottságát, hogy írói-kritikusi integritása ne sérüljön. Erről azt mondta, hogy politikai fellépéseiben a reformkori írók magatartását akarta követni.

Egy példa: 1988 egy tavaszi napján a Hungáriában találkoztunk. Zaklatott volt. Átadta az *Újhold Évkönyv* friss példányát. A nyitóírás Székely Jánosé, mondta, de a neve nincs a cím fölött. A kötet már nyomdában volt, amikor kétségbeesett üzenetet kaptak Erdélyből Székelytől, hogy vegyék ki az írását, mert ott retorziók várnának rá érte. Ágnes azt mondta, mondta Balázs, hogy már nem lehet, mert az egész szám kinyomtatását lehetetlenné tenné. Székely könyörgött. Végül a nevét még le lehetett venni, s az írás így jelent meg, név nélkül.

Lengyel Balázsnak végső lélegzetvételéig *éltető eleme* volt az irodalom. A balatonfüredi szívkórházból, mikor az intenzív osztály után, injekciós fiolák pattanása közben, a lélegeztetőgyakorlatok szüneteiben az első könyv után nyúl, írja le ezt, és így folytatja: *„az örökös szédülés, hogy a tárgyak, a lerongyolódott házak, még az utcatáblák is inognak... a depresszió ellen a versek, a költészet a leg-hatásosabb ellenszer”*.

A legjobb mondatnak is csak akkor van hozama, ha megnyit egy kaput, amin át távolra, mélységekbe pillanthatunk. Amikor ezt leírom, egy ugrással Kertész Imre Doktor Sonderbergjéhez juthatunk, aki szorongva teszi fel a végső kérdést: vajon az írás kísérletével nem az a dolgunk, hogy a teremtés gondjaiba nyerjünk bepillantást?

Az a kritikusi elemző módszer, amely az ő évtizedeiben súlyos hagyomány folytatását jelentette, mára természetes módon már veszített érvényességéből. Ám az érvényes maradt ars poeticájából, hogy a jelentős irodalom nem az, amelyik a korszak igényeit szolgálja, hanem az, amelyik a mélyére pillant annak, hogy valójában miben áll a korszak. Azt is tudta, hogy a mindenkori hatalom inkább azt támogatja, amelyik hozzásilányulva struktúrájának részévé válik. A korábbi korszakok ilyen tapasztalatait is érdemes az újabb nemzedékeknek figyelembe venni. Különösen olyan tájon, ahol Nemes Nagy Ágnes, Balázssal az oldalán, az 1988-as elhíresült Debreceni Irodalmi Napokon így tudta a hazai téridőt jellemezni: *„Bámulatos, hogy mennyire hasonlatos, sőt azonos ellentétek újulnak fel történelmi korszakaink során, hol Szent István-i palástban, hol zsinóros mentében, hol farmernadrágban...”*

Lengyel Balázs leírta, hogy egyszer három hónapig keresett egy fiatalon, 1939-ben az *Újság* című napilapban megjelent Márai-írást. *„Végigforgattam a legnagyobb könyvtárakban rejtve tartott Márai-könyveket – jegyezte fel –, és nem találtam meg.”* Azért kereste, mert emlékezete szerint Márai abban az írásban a művészetről mint a *lét eleméről* beszélt, s azt hozta fel példának, hogy mi minden történt a világban, miközben Holbein festett, s úgy festett, ahogy festett, de Baseltől Angliába kellett mennie, mert pártfogóit sorban bebörtönözték a vallásháborúk dúlta Európában, de Holbein a vérengzések közepette is festett, s ezek a körülmények, tette hozzá Balázs, a mi tapasztalatainktól sem idegenek.

Most, hogy erre az emlékezésre készültem, én is kerestem azt az írást, és én sem találtam. Találtam viszont mást. Mikor Holbeinnek menekülnie kellett Baseltől,

szellemtársától, Erasmustól kapott ajánlólevelet Angliába Morus Tamáshoz. A levélben ez állt: „*A művészetek fáznak minálunk.*”

2018 őszén találhatunk-e hitelesebb üzenetet Lengyel Balázs életére-életművére emlékezve...

A Szépírók Társasága által Mándy Iván és Lengyel Balázs születésének 100 éves évfordulóján rendezett fesztiválon 2018 végén elmondott előadás.